63.011

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III-63011

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES PHILOSOPHIA ET OECONOMICA

1964

SEPARATUM

CLUJ

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

7 OCT. 1964
B.C.U. „M. EMINESCU"
IAȘI
ale. 216.013

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

000007 46582
BCU Iasi

CONTRIBUȚII ROMÎNEȘTI ÎN FILOZOFIE

O VALOROASĂ CONTRIBUȚIE LA DEZVOLTAREA LOGICII

1. Necesitatea unui „Novum organum dialecticum".

Astăzi cînd oamenii muncii din patria noastră își îndreaptă privirea peste cei douăzeci de ani ce au trecut de la marele Act al Eliberării, făcînd bilanțul activității lor constructive și înoitoare în toate domeniile, am socotit util din mai multe motive să consemnăm aici și munca creatoare în domeniul logicii desfășurată de acad. Ath. Joja, unul dintre cei mai competenți gînditori marxiști contemporani. În primul rînd, lucrările și studiile sale teoretice aduc nu numai sistematizări, argumentări și fundamentări care vădesc o profundă și vastă erudiție privind unele probleme în preocuparea și a altor cercetători, ci și probleme noi puse și fundamentate pentru prima dată în logică. În al doilea rînd, el se numără printre primii gînditori marxiști care au văzut și semnalat necesitatea constituirii logicii dialectice ca un „Novum organum dialecticum" al gîndirii și științei contemporane. În al treilea rînd, acad. Ath. Joja este animatorul și îndrumătorul școlii românești de logică, creată și dezvoltată în anii puterii populare. Studiile cercetătorilor aparținînd acestei școli[1], unele publicate în volume aparte, altele în revistele de specialitate, scrise de pe poziția de gîndire materialist-dialectică, sînt apreciate de gînditorii marxiști din celelalte țări. Avînd un înalt nivel teoretic și erudit argumentate, lucrările cercetătorilor români sînt o contribuție de preț a poporului nostru la dezvoltarea științei.

Studiile acad. Ath. Joja argumentează necesitatea sistematizării și dezvoltării unui „novum organum dialecticum", care să constituie baza teoretic-metodologică a gîndirii și științei, în stare să conducă gîndirea și cercetarea științifică în drumul lor spre adevăr. Constituirea acestui instrument metodologic este cu atît mai necesară cu cît problemele extrem de complexe, privind structura fenomenelor, puse astăzi de către oamenii de știință, nu numai că nu sînt posibil de rezolvat prin mijloacele metodologice utilizate pînă acum, dar aceste mijloace sînt „cu totul improprii și stîngenitoare în actuala fază a științei". Acest impas, în care se află cercetarea cerută de științele contemporane, este folosit de neopozitiviști în propagarea concluziilor sceptice și dizolvante. Studiile de logică ale gînditorului nostru apără cu îndîrjire pozițiile de gîndire materialist-dialectice și demască cu dovezi riguros științifice feluritele poziții idealiste răspîndite de ideologii burgheziei.

Metoda unității dintre logic și istoric, aplicată în cercetările sale, dă posibilitate

---

[1] Notăm studiile lui R a d u S t o i c h i ț a (*Lupta dintre dialectică și metafizică în istoria logicii*; *Marx și actualii săi critici hegelieni și dialectica în „Caietele filozofice" ale lui Lenin*), lucrările lui H. W a l d (*Introducere în logica dialectică*; *Structura logică a gîndirii*), studiile lui G. Ö f f e n b e r g e r (*Rolul judecăților negative în cunoașterea realității obiective*; *Judecățile infinite în logica formală și dialectică*), studiul lui M. C o n s t a n t i n e s c u (*Cu privire la funcția gnoseologică a figurilor și modurilor silogistice*).

autorului să analizeze din perspectiva logicii dialectice materialiste sistemele metodologice și logice ale marilor gînditori din trecut, sisteme care au stat la baza dezvoltării științelor la diferite nivele în care se aflau în perioadele respective și să determine măsura în care acestea au importanță în pregătirea constituirii metodei materialist-dialectice și a logicii dialectice ca instrument teoretic al ei.

Fiecare studiu scris de Ath. Joja duce la concluzia că singura teorie metodologică, în stare să asigure omului de știință contemporan lumina călăuzitoare în cercetare și în același timp să asigure argumente certe în lupta împotriva idealismului și metafizicii, este logica dialectică marxist-leninistă. Cunoașterea adîncă a operelor clasicilor noștri, a întregii literaturi de specialitate, cunoașterea problemelor și a structurii științelor contemporane, ca și a operelor principalilor reprezentanți ai curentelor idealiste contemporane permit autorului să dezbată problemele la un înalt nivel teoretic și să-și susțină afirmațiile ca și infirmările prin texte nemijlocite și argumente verificate, care cuprinse fiind într-o logică riguroasă, determină limpede convingerea în justețea rezolvării lor. Chiar dacă ar fi rezerve cu privire la unele rezolvări, nu se poate nega justețea modului în care sînt puse aceste probleme.

Precizările aduse de gînditorul romîn în problemele de bază ale logicii, cu deosebire în cele cu privire la obiectul logicii dialectice în raport cu logica formală și cea simbolic-matematică, la problema adevărului în logică, la explicarea legilor logicii dialectice, la explicarea unității dialectice a raportului dintre inducție și deducție, la explicarea esenței raționamentului, la valorificarea materialistă a logicii aristotelice, la demascarea și combaterea pozițiilor neopozitiviste contemporane în logică, reprezintă o contribuție teoretică creatoare la opera de adîncire și dezvoltare a legilor și categoriilor logicii dialectice, la realizarea unui ,,Novum organum dialecticum", capabil să îndrume just gîndirea și cercetarea științifică la nivelul la care au ajuns astăzi. Cercetările acad. Ath. Joja se integrează în efortul comun al logicienilor marxiști contemporani angajați în realizarea sarcinii transmisă de Lenin : dezvoltarea creatoare a metodologiei și logicii dialectice pe baza tezelor clasicilor marxism-leninismului și a generalizării rezultatelor la care au ajuns practica și științele contemporane.

Rezolvarea teoretică a problemelor metodologiei și logicii dialectice este cu atît mai necesară cu cît astăzi — în fața marilor realizări înfăptuite în țările socialiste, pe baza rezultatelor nemaiîntîlnite ale științei, sub lumina călăuzitoare a învățăturii marxist-leniniste — ideologii burgheziei, aparținînd diferitelor forme idealiste, fac din dialectica și logica materialistă obiectul principal împotriva căruia luptă cu întreg arsenalul lor de ponegriri. Speriați de ,,deprinderile de gîndire" pe care le determină și de practica pe care o justifică filozofia marxist-leninistă, reprezentanții filozofiei și sociologiei burgheze contemporane încearcă să opună felurite concepții, între ele, unele așa-zis ,,dialectice". Ei încearcă să golească dialectica și logica de orice conținut cognitiv, prezentîndu-le ca un ,,simplu joc al gîndirii" sau ca ,,sisteme de reguli convenționale". Unii dintre ei transformă dialectica în ,,teorie religioasă" și o pun în serviciul justificării și apărării orînduirii capitaliste. Constituind frîne în calea progresului științific, aceste încercări nu reflectă altceva decît criza și degradarea la care a ajuns rațiunea burgheză contemporană. ,,O considerare critică detaliată a procesului de dezvoltare a științei contemporane, ca și a metodologiilor și logicilor propuse a-i da un fundament, scrie Ath. Joja, duc la concluzia că știința modernă nu se poate întemeia decît pe dialectica materialistă. Toate încercările de a substitui dialecticii materialiste neopozitivismul, pozitivismul logic, semantica, existențialismul etc. sînt sortite eșecului"[2].

Plecînd de la o asemenea considerare a științelor contemporane și a instrumentelor metodologice și logice dezvoltate de-a lungul istoriei, cercetările acad. Ath. Joja aduc fundamentări substațiale în problemele de bază ale logicii dialectice. În lucrările sale analizează nenumarate probleme, contribuind la explicarea și argumentarea lor științifică. Aici însă nu urmărim nici analiza diferitelor lucrări și nici nu facem inventarul tuturor ideilor și contribuțiilor aduse în paginile scrise de autorul romîn. Ne ocupăm numai de acele probleme care, prin modul cum au fost analizate și soluționate, constituie o contribuție creatoare la dezvoltarea și sistematizarea logicii.

[2] Ath. Joja, *Dialectica marxistă și științele contemporane*, p. 36.

2. Despre obiectul logicii dialectice.

Clasicii marxism-leninismului n-au elaborat o logică dialectică sistematică, dar au indicat principiile ei de bază și au realizat-o concret în operele lor. Așa că cercetătorii marxiști contemporani găsesc în aceste opere nu numai model de aplicare a gîndirii dialectice în rezolvarea problemelor puse de știință, a problemelor sociale și politice, ci și indicații teoretice prețioase cu privire la studierea și sistematizarea problemelor logicii dialectice.

Plecînd de la aceste indicații, acad. Ath. Joja este primul logician marxist care, interpretînd științific teza lui Lenin cu privire la unitatea dintre dialectică, gnoseologie și logică, aduce o contribuție esențială la rezolvarea problemei dacă logica dialectică este sau nu o știință cu obiect propriu de cercetare. Concluzia la care a ajuns, că logica dialectică are obiect propriu de cercetare și ca urmare este o știință relativ independentă, este azi unanim recunoscută de logicienii marxiști.

Analiza definiției date de Lenin logicii duce la această concluzie. „Logica, scrie Lenin, nu este știința formelor exterioare ale gîndirii, ci a legilor de dezvoltare a tuturor lucrărilor materiale și spirituale adică a legilor de dezvoltare a întregului conținut concret al lumii și al cunoașterii acesteia, adică bilanțul, suma,concluzia, istoria cunoașterii lumii[3]". În această definiție Lenin vede logica în unitate și identitate cu metoda dialectică cu și gnoseologia. Logica corespunde dialecticii deoarece și dialectica poate fi numită teoria „legilor de dezvoltare a tuturor lucrurilor", corespunde și cu gnoseologia, căci „este bilanțul, suma, concluzia, istoriei cunoașterii lumii". Ath. Joja atrage atenția asupra modului cum trebuie înțeleasă identitatea dintre dialectică, gnoseologie și logică. Nu poate fi înțeleasă în sensul unei identități formal-logice, în sensul identității abstracte, ci în sensul unei identități concrete, înțelegînd că laturile identității își au fiecare specificul său. „Cu toate acestea, scrie Ath. Joja, unitatea logicii, gnoseologiei și metodei nu înseamnă identitate *abstractă*, moartă, lipsită de deosebiri. Este vorba, dimpotrivă despre *o unitate concretă, diferențiată, vie*: unitatea logicii, metodei dialectice și teoriei cunoașterii ca momente ale cunoașterii dialectice, ale dialecticii. Fiecare are deci probleme specifice, însă în cadrul unității generale"[4]. Dialectica, gnoseologia și logica dialectică sînt o „triplicitate în unitate". Identitatea concretă ne cere să nu ștergem orice diferență între laturile întregului. Fiind conformă cu cele mai generale legi ale obiectivului, „fiind structura întregului în pura sa esențialitate"[5], dialectica este în același timp metodă, teorie a cunoașterii și logică — dar laturile acestei unități își au fiecare specificul lor. Prin dialectică punem în evidență aspectul ontologic, prin gnoseologie, condițiile și valoarea cunoașterii, iar prin logică, legile și formele gîndirii, care reflectă legile și formele realității obiective în mișcare .Numai interpretării metafizice i se datorează faptul că de-a lungul istoriei dialectica, gnoseologia și logica s-au dezvoltat ca părți rupte una de alta. Din cauza concepției sale idealiste, nici Hegel n-a putut rezolva just această unitate. Rezolvarea științifică a problemei identității dintre dialectică, gnoseologie și logică este dată de filozofia marxistă prin meritul lui Lenin.

Considerată în unitatea ei ca metodă, gnoseologie și logică, dialectica constituie rezultatul istoriei cunoașterii realității obiective de către om în procesul practicii sociale; în același timp fiecare latură constituie o știință separată, vizînd fiecare un aspect specific al realității. Prin urmare logica dialectică este relativ independentă de dialectică și gnoseologie. Deși „cosubstanțială" cu ontologia și gnoseologia materialismului dialectic, nu se confundă cu ele. Logica dialectică are obiect propriu de cercetare: legile, formele și categoriile gîndirii, ca forme de reflectare a realității în automișcare contradictorie, în schimbarea și dezvoltarea ei.

Spre deosebire de logica formală tradițională, care studiază formele și legile gîndirii corecte și adevărate în alt chip, logica dialectică — scrie Ath. Joja — studiază formele și categoriile logice în conexiune, în raporturile și deductibilitatea lor, deci întrucît sînt un sistem noetic, coerent, necesar și imanent contradictoriu"[6], „studiază formele logice în caracterul lor de reflectare a formelor obiective și în complexul relațiilor sociale în care au apărut"[7].

---

[3] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, p. 64.

[4] Ath. Joja, *Elaborarea logicii dialectice de către Lenin*, „Studii de logică", p. 44.

[5] Ath. Joja, *Dialectica marxist-leninistă—Baza metodologică a științelor*, p. 10.

[6] Ath. Joja, *Elaborarea logicii dialectice de către V. I. Lenin*, p. 61.

Considerînd legile și formele logicii „sisteme de reguli convenționale", jocuri sterile ale gîndirii, filozofii burghezi contemporani încearcă să rupă formele logice de conținutul lor; le consideră goale de orice conținut obiectiv; impun o logică formalistă indiferentă față de adevăr. Toate studiile acad. Ath. Joja se caracterizează printr-o atitudine combativă și demascatoare a acestui fel de concepții. Aducînd în sprijin textele leniniste, dovezi din istoria logicii, în special textele aristotelice, precum și datele științelor contemporane, autorul demonstrează că legile și formele gîndirii, studiate de știința logicii, asigurînd corectitudinea gîndirii, sînt în același timp pline de conținut, reflectă esențialul din realitatea obiectivă, reflectă adevărul.

Lenin accentuează acest caracter al gîndirii dialectice. „Logica dialectică cere nu numai descrierea formelor și nu numai istoria naturală descriptivă a formelor gîndirii, ci și acordul cu adevărul, adică chintesența, sau mai simplu, rezultatele și bilanțul întregii gîndiri"[8]. Formele logice „trebuie să fie forme pline de conținut, forme cu conținut viu, real, indispensabil legate de conținut".

Adevărul acestor judecăți nu poate fi admis de propagatorii logicii formaliste, care gîndesc de pe pozițiile metafizicii, dar poate fi ușor explicat și înțeles de pe pozițiile de gîndire materialist-dialectice. Plecînd de la înțelegerea dialectică a raportului coincident dintre dialectică, gnoseologie și logică, Ath. Joja explică caracterul reflectoriu al logicii dialectice. Faptul că logica dialectică studiază formele gîndirii „pline de conținut„ nu înseamnă că-și pierde caracterul de a fi o știință formală. Logica dialectică este o știință formală asemenea logicii nedialectice. Aceasta nu înseamnă că e goală de orice conținut. Logica este formală numai întrucît „formal" indică abstracție de un conținut determinat, dar nu și de orice conținut în general. După cum orice lucru din realitatea obiectivă este o unitate între forma și conținutul său (forma modelează lucrul și în același timp este modelată de conținutul său), și forma logică, prin care reflectăm lucrurile, este în același timp un conținut cognitiv „de maximă generalitate", conținutul care rămîne după ce forma logică a fost golită de orice conținut determinat. Formele gîndirii sînt ele însîle conținuturi care structurează variate conținuturi determinate. În acest sens logica dialectică este o știință formală, dar dezvăluie conținutul formelor, legilor, categoriilor gîndirii ca forme ale unor conținuturi determinate. Forma logică este formă pură numai în raport cu diferitele conținuturi determinate pe care le structurează. În raport cu ea însăși este conținut. Constituie un adevăr, adevărul conținutului pe care-l structurează forma logică, reflectînd formele modului de a fi al lucrurilor. Acest mod de a fi îl constituie „întrepătrunderea generalului și particularului"[10] „ceea ce constituie structura fundamentală a materiei în mișcare"[11]. Golite de conținutul lor determinat, formele logice în stare pură continuă să reflecte conținutul structurii oricărui lucru: unitatea particular-general ca formă de existență a materiei și, ca urmare, a oricărui lucru. Forma pură a silogismului continuă să reflecte un adevăr, reflectă structura oricărui lucru.

Prin urmare, deși formală, „logica dialectică" e o logică a conținutului și esenței sau, mai exact, are un caracter reflectoriu de conținut și esență, fiindcă de-a lungul diferitelor momente și forme ale gîndirii ea urmărește *dezvăluirea conținutului în forme*, gradul în care cutare sau cutare formă dezvăluie conținutul sau *esența* lucrurilor„[12]. E formală întrucît studiază forma și formele determinate ale gîndirii. Se ocupă de „forma formelor logice și nu de conținutul lor determinat. Ea este formală chiar cînd studiază *dezvăluirea conținutului prin diferite forme*, fiindcă studiază formele dezvăluirii conținutului *în genere* și nu a cutărui conținut determinat„[13].

Deși formală, logica dialectică — ne arată acad. Ath. Joja — nu este numai știința regulelor care asigură corectitudinea gîndirii, e în același timp și știința adevărului, întrucît formele studiate de ea, constituind însîle un conținut, reflectă conținuturi determinate.

---

[8] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, p. 141.

[9] Ibidem, p. 64.

[10] Ath. Joja, *Elemente pentru explicarea deducției și inducției*, „Studii de logică", p. 125.

[11] Ibidem, p. 125.

[12] Ath. Joja, *Asupra unor aspecte ale logicii dialectice*, „Studii de logică". p. 73.

[13] Ibidem, p. 73.

Dar, spre deosebire de logica formală, ne atrage atenția autorul, logica dialectică are un caracter concret pentru că vede legile și formele gîndirii în funcția lor de reflectare a lucrurilor și fenomenelor în întreaga lor complexitate și automișcare. „Gîndirea concretă — arată autorul — constă în considerarea și sesizarea fenomenelor în autoraportul și în eteroraporturile lor, în raportul cu multiplicitatea propriilor laturi și aspecte intercondiționate, în mișcarea și dezvoltarea lor, în multiplicitatea și condiționarea reciprocă cu alte fenomene sau grupuri de fenomene,"[14]. Nici logica formală în forma ei clasică și nici logica simbolică nu sînt capabile să reflecte gîndirea concretă. Forma superioară a gîndirii reclamă o logică a concretului[15]. Logicienii marxiști sînt astăzi în acord unanim că logica dialectică, deși cosubstanțială cu ontologia și gnoseologia, își are funcția sa proprie în cadrul dialecticii, fiind, cum se exprimă logicianul sovietic M. M. Rozenthal, „aplicarea metodei dialectice la gîndire și cunoaștere, concretizarea principiilor generale ale acestei metode în domeniul legilor și formelor gîndirii"[16]

3. Raportul dintre logica formală și logica dialectică.

Mult dezbătută este astăzi problema raportului dintre logica dialectică și logica formală; mai precis spus, a raportului dintre logica dialectică, logica formală clasică și logica simbolic-matematică. Este o problemă căreia logicianul nostru îi dă o atenție deosebită, o analizează sub diferitele sale aspecte și, bazat pe un vast material informativ, în special pe studierea adîncită a textelor clasicilor marxismleninismului, pe cunoașterea directă a diferitelor sisteme de logică simbolic-matematică, precum și a structurii și rezultatelor unor științe ale naturii, aduce precizări și soluții care îmbogățesc cuceririle științei marxist-leniniste și dau lovituri încercărilor pozitiviștilor actuali de a submina valoarea logicii, atît a logicii dialectice cît și a logicii formale comprehensive.

Subliniind indicațiile lui Engels și ale lui Lenin în legătură cu problema raportului dintre logica dialectică și cea formală clasică, Ath. Joja ne arată că deosebirea dintre cele două logici — amîndouă formale — stă în faptul că se află pe trepte calitativ deosebite în ce privește posibilitățile lor de cunoaștere. Din acest punct de vedere logica formală e limitată. Respectînd numai legile care constituie obiectul ei, gîndirea nu poate să cunoască mai mult decît starea de identitate și relativă stabilitate a lucrurilor și fenomenelor, avînd drept obiect legile și formele prin care gîndirea reflectă „lucrurile și esențialitatea lor distinctivă, relativ stabilă", logica formală are rolul de a studia gîndirea corectă, necontradictorie, demonstrativă, capabilă să reflecte acele domenii unde se poate face abstracție de dezvoltare și transformare.

Înainte de a surprinde lucrurile în mișcarea și dezvoltarea lor, cunoașterea le sesizează ca identice. Pentru o asemenea cunoaștere categoriile „fixe" cu care operează logica formală — bunăoară, legea identității abstracte — sînt suficiente. Pentru dezvoltarea științei este necesară și cunoașterea înlesnită de logica formală. Pentru a cunoaște întregul trebuie să-i deosebim părțile, să le scoatem din conexiunea în care stau, să le examinăm separat. Acest lucru nu se poate decît dacă le considerăm în relativa lor stabilitate. Pentru un asemenea grad de cunoaștere formele logice organizate de legile logicii formale sînt suficiente. Știința însă nu se poate mulțumi cu această cunoștință limitată. Știința și practica cer o cunoaștere mai în esență și mai multilaterală. Numai gîndirea dialectică este capabilă să reflecte adecvat realitatea în întreagă complexitatea și mișcarea ei contradictorie. Știința care studiază gîndirea reflectînd „nu numai stări stabile, ci procese, nu numai forma raționamentului, ci unitatea internă și organică dintre formă și conținut, este logica dialectică"[17]. Ea studiază legile logice prin care gîndirea reflectă esențialitatea contradictorie a lucrurilor în automișcarea lor absolută. De aceea logica dialectică vede formele logice sub alt unghi de cum sînt văzute ele de logica formală. Le vede nu atît în structura lor externă, cît mai ales în conținutul lor concret, în modul cum structurează ele, potrivit acțiunii legilor dialectice, variatele conținuturi concrete, în gradul de esențialitate în

[14] Ibidem, p. 68.
[15] Ibidem, p. 68.
[16] M. M. Rozenthal, *Principiile logicii dialectice*, Moscova, 1960, p. 80.
[17] Ath. Joja, *Prezența lui Aristotel în logica modernă*, „Studii de logică", p. 224.

care reflectă lucrurile în mișcarea și dezvoltarea lor contradictorie.

Privită sub unghiul de vedere al logicii dialectice, noțiunea nu mai este o formă abstractă și neschimbată în conținutul ei, ci o idee care reflectă unitatea și multiplicitatea cuprinsă în lucrurile individuale, reflectă generalul și totodată și particularul. Ea cuprinde nu numai abstractul, ci și „toată bogăția particularului și a concretului". Noțiunea dialectică reflectă nu numai unitatea și multiplicitatea, nu numai contradicțiile, ci și mișcarea și schimbarea.

În procesul cunoașterii, datorită elasticității lor, noțiunile se mișcă potrivit legilor dialectice ale gîndirii, trec unele în altele, reflectînd astfel mișcarea obiectivă. Noțiunile sînt baza pe care și din care se dezvoltă celelalte forme logice. Formele logice dezvoltîndu-se una din alta, reflectă adecvat structura materiei în mișcare, reflectă interpătrunderea unității general—particular— singular. Formele logice „reflectă această întrepătrundere",[18] fiecare într-un anumit mod. În noțiune, constituind un tot unic, unitatea general — particular— singular apare nediferențiată. Dar lucrurile și fenomenele realității obiective, pe care le reflectă noțiunea, se dezvoltă, iar în cursul dezvoltării unitatea contrariilor se modifică în sensul că laturile pot ajunge la o anumită independență, noțiunea nemaiputîndu-le reflecta în mod adecvat. Aceasta duce la necesitatea trecerii de la noțiune la judecată. Judecata reflectă în mod distinct laturile contrarii. Vorbind despre judecata dialectică, Ath. Joja arată că ea structurează reflectarea distinctă a unității individual—general prin termenii săi, — subiect, predicat. Așa privită, judecata nu e altceva decît o noțiune desfășurată în care unitatea contradictorie reală e reflectată în elementele sale distincte. Trecerea judecății în raționament duce la o formă de cunoaștere și mai adecvată a concretului real, duce la reflectarea mișcării întregului conținut din lucruri și fenomene. Raționamentul este în stare să reflecte în mod diferențiat întreaga unitate a obiectului, deoarece, spre deosebire de judecată, are un termen în plus: termenul mediu. Prin urmare, orice noțiune e un raționament nediferențiat și orice raționament e o noțiune diferențiată. Gîndirea dialectică, avînd capacitatea de a trece dintr-o formă logică în altă formă logică, înlesnește posibilitatea reflectării tot mai adecvate a realității obiective în întreaga complexitate și mișcare contradictorie. Formele gîndirii dialectice dezvoltîndu-se unele din altele și întemeindu-se unele pe altele, ajung să reflecte tot mai adecvat adevărul concret: noțiunea reflectă nediferențiat unitatea contradictorie obiectivă, identitatea obiectivă — cum se exprimă Ath. Joja; trecerea noțiunii în judecată reflectă unitatea în mod diferențiat, ca identitate concretă; și, mai departe, trecerea judecății în raționament duce la reflectarea unității contradictorii nu numai diferențiat, ci și motivat prin raționamentul sa suficientă. Judecata și raționamentul apar astfel „drept împliniri și dezvoltări ale conceptului pe drumul spre adevăr"[19].

Dată fiind deosebirea menționată dintre logica formală și cea dialectică, și unghiul sub care studiază fiecare obiectul său este altul. Logica formală studiază legile și formele gîndirii considerîndu-le gata constituite, fixe, făcînd abstracție de procesul apariției și dezvoltării lor. Le studiază din punct de vedere al structurii, urmărind elementele din care e alcătuită o formă sau alta, descrie formele logice considerîndu-le izolate și le clasifică după raporturile lor exterioare. Analizează formele logice prin prisma acțiunii legilor identității abstracte, noncontradicției, a terțului exclus și a rațiunii suficiente. Spre deosebire, logica dialectică studiază legile și formele gîndirii privite din unghiul mișcării gîndirii și al gradului de reflectare în procesul cunoașterii; studiază formele în lumina apariției și dezvoltării lor, în legăturile și raporturile lor reciproce, în trecerile lor una în alta, în mișcarea lor. Logica dialectică, ne învață Engels, „deduce aceste forme una din alta, stabilește între ele un raport de subordonare și nu de coordonare, ea dezvoltă formele superioare din cele inferioare"[20]. Analizează modul cum acționează prin formele logice legile și categoriile dialectice, care reflectă „unitatea în multiplicitatea ei contradictorie".

Raportul dintre cele două logici apare clar: atît una cît și cealaltă studiază căile reflectării adevărului. Numai că logica formală de tip artistotelic, ca și logica simbolic matematică studiază legile, formele și operațiile gîndirii potrivit cărora gîndi-

[18] Ath. Joja, *Elemente pentru explicarea deducției și inducției*, p. 125.

[19] Ath. Joja, *Asupra unor aspecte ale logicii dialectice*, p. 68.

[20] F. Engels, *Anti-Dühring*, p. 226.

rea reflectă relațiile cele mai simple din realitatea obiectivă la nivel abstract, considerînd relativa stabilitate. Ca atare, limitele ei de cunoaștere sînt determinate. Măsura în care rămîne valabilă este determinată de nevoile practicii. Coincizînd cu metoda dialectică și cu teoria cunoașterii, logica dialectică studiază legile și formele potrivit cărora gîndirea este în stare să reflecte lucrurile și fenomenele realității obiective în întreaga complexitate și automișcare a lor absolută, în concretul lor real.

Nevoile cunoașterii și cercetărilor moderne ale științei reclamă atît știința logicii formale cît și a celei dialectice. Conflictul de care vorbeau unii logicieni se dovedește o afirmație nejustificată. Unitatea obiectivă dintre mișcarea și stabilitatea relativă a lucrurilor, demonstrată de materialismul dialectic, justifică existența celor două logici. Vom examina și pe mai departe, scrie Ath. Joja, conceptele, judecățile, raționamentele din punct de vedere al logicii formale *sub specie abstracti*, le vom cerceta însă și *sub specie concreti*, pentru a dezvălui esențialitatea logică[21].

Subliniind caracterul reflectoriu de adevăr al legilor și formelor gîndirii studiate de logica dialectică și logica formală, Ath. Joja trece prin focul ascuțit al criticii sale pozițiile idealist-subiective ale pozitiviștilor logici și semantici. Refuzînd să recunoască logica materialistă, aceștia reduc legile și formele logice la sisteme de relații pur convenționale și arbitrare în afara oricărei legături cu realitatea obiectivă, se preocupă de logica simbolic-matematică, rupînd-o de logica formală clasică, căreia îi neagă orice valoare. Consemnînd contribuția adusă de unii reprezentanți ai pozitivismului logic la dezvoltarea tehnicii logicii matematice actuale, gînditorul nostru scoate la iveală falsitatea pozițiilor filozofice, pe care se bazează acești gînditori, și stabilește în același timp legătura justă ce există între logica formală de tip aristotelic și logica simbolic-matematică pe de o parte, iar pe de altă parte, cum am văzut, legătura dintre logica dialectică și cea formală.

Acad. Ath. Joja demonstrează că logica simbolic-matematică nu e ruptă de logica formală clasică și că între ele nu pot exista deosebiri de esență. Logica matematică e un rezultat al aplicării metodelor matematicii la problemele logicii formale, e rezultată din întîlnirea logicii formal-aristotelice cu matematica și apare ca o dezvoltare creatoare a logicii formale, o extindere a domeniului și perfecționare a aparatului ei[22]. Ruptă de logica formală n-ar putea prezenta nici o valoare de cunoaștere, întrucît simbolurile, calculele și formulele ei deductive ar rămînea un joc convențional, care n-ar reflecta nimic din realitatea obiectivă. E adevărat că regulile operațiilor sînt formulate de logica matematică numai pe baza formei exterioare, neglijînd sensul formulelor și cercetează numai raporturile dintre semne și nu „raporturile dintre semne și lucrurile desemnate", cum face logica formală, dar tocmai în aceasta stă utilitatea practică a logicii matematice. Cînd sistemele convenționale sînt construite în conformitate cu legile și formele logice, care reflectă relații obiective cu privire la un domeniu sau altul de fapte, aceste sisteme sînt utile, cu condiția ca rezultatele la care ajung calculele logic-deductive să fie conforme cu realitatea obiectivă reflectată prin mijlocirea formelor și legilor logice studiate de logica formală și dialectică. Pentru ușurarea operațiilor logice putem (provizoriu) să despărțim conținutul de forma sa, să operăm numai cu semne, dar referirea la conținut este absolut necesară.

Studiul relațiilor în care stau lucrurile și fenomenele obiective este simplificat și ușurat prin aplicarea calculelor logice, chiar, dacă prin aceste calcule lucrurile sînt prinse fragmentar și în relativa lor stabilitate. Condiția esențială este însă ca aceste calcule să nu fie un joc arbitrar. Calculele logice, scrie Ath. Joja, trebuie să se dovedească „nelibere față de un aspect oarecare al realității obiective sau al gîndirii", să reprezinte aceste aspecte ale realității. Ruperea calculelor logice de legile gîndirii și de un domeniu sau altul de fapte, face din aceste calcule un joc combinatoriu fără nici o semnificație. Pozitiviștii logici și semanticii, considerînd legile și formele logice simple convenții arbitrare și nerecunoscînd caracterul reflectoriu al legilor și formelor gîndirii pe care le studiază logica formală aristotelică, au ajuns să facă din logica simbolică sisteme de relații pur convenționale și arbitrare. Asemenea considerații sînt o consecință a concepției subiective despre realitate. Ori cît de armonios și de precis ar fi alcătuit sistemul formalizat convențional al semanticilor precizînd felul sem-

[21] Ath. Joja, *Dialectica marxist-leninistă — baza metodologică a științelor*, p. 17.

[22] Ath. Joja, *Critica pozitivismului logic*, „Studii de logică", p. 356.

nelor cu care operează, regulele de deducție și condițiile de valabilitate, ori cîtă coherență internă ar avea acest sistem și ori cît ar satisface principiul formal al noncontradicției, el este fals „deoarece contrazice lumea reală"[23].

În adevăr, logica matematică construiește sisteme de calcul cu ajutorul semnelor, dezvoltă aceste sisteme prin operații deductive, plecînd de la anumite propoziții fundamentale socotite ca axiome. Pe baza acestor axiome, prin sistemul calculului deductiv ajunge la anumite rezultate. Dar rezultatele nu pot fi valabile numai prin faptul că rezultă logic din punctele de plecare, numai din faptul că în interiorul sistemului nu apar contradicții. Ele pot fi valabile pentru un anumit domeniu de fenomene numai dacă punctele de plecare sînt în conformitate cu legile și formele logicii comprehensive, cu axiomele gîndirii, care reflectă relațiile și formele de extremă generalitate ale realității obiective.

Prin urmare, logica matematică nu poate avea valabilitate obiectivă decît legată de logica formală clasică, ca o derivare din ea. Departe de a desființa logica clasică, cum pretind unii logisticieni, logica matematică pleacă de la ea și se întemeiază pe ea, tocmai fiindcă operează cu sisteme de semne indiferente la conținut. Formalizarea determinată de semne devine un mijloc care ajută la dezvăluirea conținutului real. Înlocuind limbajul natural cu sisteme de semne și aplicînd asupra lor regulile de calcul, logica matematică ajunge în mod mecanic la anumite rezultate. Aceste rezultate trebuie să fie conforme cu cerințele formale ale gîndirii. Mai mult, ele trebuiesc supuse practicii, singura în măsură să le demonstreze valoarea. „Logica simbolică poate face abstracție de adevăr, dar numai pînă în momentul aplicării și interpretării. Noțiunea de adevăr nu poate fi expulzată din logica simbolică decît cu prețul întîlnirii cu nonsensul"[24].

Aceasta îndreptățește afirmația că logica simbolic-matematică își are și originea și dezvoltarea *în* și *prin* logica formală clasică și nu este altceva decît o dezvoltare și o perfecționare a mijloacelor ei de exprimare. Ath. Joja arată legătura organică ce există între logica formală clasică, logica simbolic-matematică și logica dialectică. Ajunge la concluzia justă care reflectă ideea că, de fapt, nu există mai multe logici, ci o logică unică cu mai multe orizonturi. Aceste orizonturi presupunîndu-se și completîndu-se unele pe altele, constituie împreună instrumentul adecvat pentru cercetările moderne ale științei. „Vorbim, scrie Ath. Joja, de o logică formală clasică, de o logică simbolică cu multiple sisteme de calcule logice, de o logică dialectică — ce constituie tot atîtea orizonturi ale *Logicii Unice*, orizonturi care nu se contrapun, ci se completează, se presupun, se întregesc pentru a forma Organon-ul, unealta capabilă să dirijeze cunoașterea științifică a universului"[25].

Fiind unul din orizonturile logicii unice, logica matematică trebuie apreciată la justa ei valoare: nu trebuie nici subapreciată sau negată și nici supraapreciată, cum fac unii gînditori care o socotesc drept singura formă modernă a logicii. Dezvoltîndu-se din logica clasică și bazîndu-se pe principiile ei fundamentale, s-a adaptat cerințelor matematicilor moderne, constituind la actualul ei nivel de dezvoltare un instrument util de lucru la îndemîna științei și practicii industriale. Logica formală implicînd adevărul, adică concordanța gîndirii cu realitatea obiectivă, trebuie să fie punctul de plecare și punctul de sosire al sistemelor de calcul logic-matematic, tocmai fiindcă în decursul operațiilor sale se îndepărtează de orice conținut. Logica formală filozofică rămîne nu numai necesară pentru logica matematică, dar îi constituie însăși baza, fiindcă studiază procesele reale și de conținut ale gîndirii, ceea ce, cum am văzut, nu face logica matematică.

Și cum atît logica formală clasică, cît și logica matematică studiază și reprezintă realitatea și procesele ei în relativă stabilitate, fragmentînd gîndirea și descompunînd-o în combinații de elemente simple, procesul cunoașterii nu poate fi încheiat fără înțelegerea „dinamică" și de ansamblu a legilor celor mai generale ale realității obiective. Această cunoaștere de ansamblu și în mișcare n-o poate realiza decît logica dialectică. Logica dialectică reflectă unitar și dinamic procesele obiective cunoscute numai în mod fragmentar prin mecanismele gîndirii logic formale și axiomaticile logistice.

„Orizontul formal-gnoseologic și formal-simbolic, scrie Ath. Joja, rămîn valabile fără exclusivitate. Însă orizontul formal-gno-

[23] Ibidem, p. 364.

[24] Ath. Joja, *Elaborarea logicii dialectice de către V. I. Lenin*, p. 43.

[25] Ibidem, p. 59.

seologic, ca și cel simbolic se subordonează unui orizont mai comprehensiv, cel logic-dialectic. Logica formal-gnoseologică și simbolică aspiră prin însăși natura lor deficientă, spre logica dialectică"[26].

4. Legile logicii dialectice.

Logica gîndirii nefiind altceva decît o „modelare după logica lucrurilor"[27], legile și formele ei coincid în conținutul lor cu legile și formele obiective : sînt legi subiective ale reflectării raționale a legilor lucrurilor obiective. Dacă legile logicii formale sînt suficient studiate și unanim acceptate de cercetătorii în domeniul filozofiei și a logicii, legile logicii dialectice necesită încă cercetări și lămuriri. La întrebarea care sînt legile logicii dialectice și în ce constă conținutul lor specific, pe baza cercetărilor de pînă acum nu se poate da încă un răspuns unanim acceptat. Ele n-au fost suficient elaborate și formulate. Cercetările actuale sînt de acord în ce privește unghiul sub care trebuie văzute și din care trebuiesc studiate legile gîndirii dialectice. Logica fiind în unitate cu dialectica, legile ei trebuie să corespundă în plan logic legilor dialecticii. Trebuie să organizeze conținutul și mișcarea categoriilor și formelor logice ca reflectante a proceselor complexe și contradictorii ale lumii obiective.

Între logicienii marxiști care s-au ocupat de problema legilor gîndirii dialectice și care au propus și formulat unele legi ale logicii dialectice, acad. Ath. Joja și-a cîștigat un merit deosebit. Nu numai că a arătat cel dintîi necesitatea studierii legilor logicii dialectice și a indicat calea justă pe care să meargă cercetarea, dar a propus și formulat unele legi ale logicii dialectice.

Plecînd de la explicarea justă a raportului dintre dialectică ca metodă, gnoseologie și logică, ajunge la concluzia că legile dialecticii sînt și legile logicii, dar ca legi ale logicii capătă forme și caractere specifice. Prin aceste forme și caractere specifice se deosebesc de legile propriu zise ale dialecticii. Nu e de acord cu acei gînditori care confundă legile gîndirii logice cu legile dialecticii. „Nu putem transpune pur și simplu legile metodologiei dialectice în logică, deoarece aceasta -accentuează Ath. Joja - ar însemna să ignorăm noțiunea de lege logică"[28], „legile logice trebuie să aibă caracterul de legi logice și nu metodologice"[29]. Legile dialecticii sînt legi ale realității obiective, au caracter ontologic, legile logice sînt legile gîndirii, legile „manifestării raționale". Ele reflectă în planul gîndirii, prin conținutul și mișcarea ideilor, a categoriilor logice, caracterele legilor dialecticii : corelativitatea, automișcarea, transformarea calitativă, precum și polaritatea lucrurilor și fenomenelor. Reflectă modul în care categoriile și formele logice reproduc conținutul și mișcarea complexă și contradictorie din lucruri și fenomene.

Ținînd seamă de caracterele specifice ale logicii dialectice și stăpînind în adîncime textele heraclitiene, hegeliene și cele ale clasicilor noștri, Ath. Joja formulează și propune următoarele legi ca legi ale logicii dialectice : legea identității concrete, legea predicației complexe contradictorii și legea terțiului supervenient. Spre deosebire de legile logicii formale, care organizează conținuturile formelor logice ca reflectante a lucrurilor și fenomenelor realității materiale în stare de relativă stabilitate, aceste legi organizează conținuturile formelor logice ca reflectante a lucrurilor în transformare și mișcare contradictorie. Cele trei legi reflectă în plan logic legea fundamentală dialectică a unității și luptei contrariilor. Presupunînd legea identității abstracte, legea identității concrete organizează reflectarea unității dintre identitate și diferență a aceluiași lucru. Legea predicației complexe contradictorii organizează formele logice ca mijloc de reflectare a laturilor contradictorii din lucruri, iar legea terțiului supervenient organizează reflectarea prin formele logice a laturilor contradictorii din lucruri în procesualitatea lor de identificare și diferențiere.

Baza obiectivă a legii identității concrete ca lege a logicii o constituie legea obiectivă a unității și luptei contrariilor. Spre deosebire de identitatea abstractă, scrie Ath. Joja, identitatea concretă este „unitatea identității și a diferenței"[30] existentă în orice lucru obiectiv. Un lucru este identic cu cel însuși (identitate abstractă : A = A), „întrucît de-a lungul transformărilor sale rămîne subiectul acestor transformări, schimbările sînt ale sale . . . , dar prin însuși faptul că subiectul se dezvoltă, iden-

[26] Ibidem, p. 56.

[27] „Studii" 6/1963 (Studiul acad. Ath. Joja despre *Logica istoriei*) p. XXXVIII.

[28] Ath. Joja, *Asupra unor aspecte ale logicii dialectice*, p. 75.

[29] Ibidem, p. 75.

[30] Ibidem, p. 75.

titatea generează diferență"[31]. Altfel spus: lucrurile sînt în continuă mișcare, transforma-e și dezvoltare, dar în mișcarea lor își păstrează un anumit timp, pînă la săvîrșirea saltului calitativ, cînd devin esențial altceva, însușirile determinate. Ele își păstrează unitatea în timp ce în sînul lor se dezvoltă diversitatea. Această mișcare obiectivă se reflectă în logica gîndirii. Noțiunea (A) este identică cu ea însăși (identitatea abstractă) fiindcă lucrurile pe care le reflectă își păstrează unitatea, dar este în același timp A', A'', A''', adică este nu numai unitatea determinată, ci și totalitatea momentelor prin care trece spre a deveni altceva decît A. Adică A, care e în continuă schimbare (A', A'', A'''), pînă să devină B își păstrează unitatea determinată (A = A).

Legea identității concrete acționează atît în alcătuirea conceptelor cît și în dialectica celorlalte forme ale gîndirii. Acțiunea ei face posibilă reflectarea în plan logic a lucrurilor și relațiilor obiective în autodezvoltarea și mișcarea lor contradictorie, face posibilă mișcarea și dezvoltarea formelor logice, trecerea formelor logice unele în altele ca proces logic în stare să prindă mișcarea obiectivă. Analizînd dialectica formelor gîndirii, Ath. Joja face evidentă acțiunea legii identității concrete și prin aceasta necesitatea studierii legilor logicii dialectice.

Conceptul, arată autorul, se formează pe baza acțiunii legii identității abstracte prin identificarea a ceea ce este comun într-o serie de fenomene. Concomitent intră însă în acțiune și legea identității concrete, întrucît, odată format, se dedublează în comprehensiune și extensiune. Astfel diferențiat, conceptul nu mai este o unitate abstractă, ci o unitate a contrariilor, „o unitate a diversității"; pe de o parte cuprinde unitatea diferitelor note (comprehensiunea), iar pe de altă parte subsumarea diferitelor obiecte (extensiunea). Prin urmare, „chiar în formarea conceptului acționează *simultan și în concordanță* legea identității abstract-formale și legea identității concret-dialectice. Orice concept este (...) o dedublare, dar totodată și o unitate a identicului și diferitului"[32]. Diferențierea conceptului în comprehensiune și extensiune sub acțiunea legii identității concrete duce la apariția momentelor singular-particular-general structurate încă nedistinct. Dezvoltarea acestor momente duce la spargerea conceptului, la trecerea lui în judecată. Unitatea singular-particular-general cuprinsă nediferențiat în concept, apare în judecată ca o explicare diferențiată. Conceptul se dedublează în subiect și predicat. Comprehensiunea, reflectînd notele esențiale, devine predicat, iar extensiunea, reflectînd clasa de lucruri individuale, devine subiect. Numai legea identității concrete poate explica această trecere spre judecată; dar nu numai spre judecată, ci și de la judecată spre silogism. În silogism mișcarea, autodiferențierea și dezvoltarea obiectului, unitatea diferențiată singular-particular-general este și motivată prin prezența termenului mediu.

Numai prin legea logic-formală a identității abstracte nu se poate explica diferențierea conceptului în laturile sale contradictorii și cu atît mai puțin se poate explica procesul logic ce se petrece în judecată și raționament. Trecerea gîndirii de la identitatea abstractă la identitatea concretă — unitatea identității și a diferenței-, proces ce are loc în interiorul judecății și, și mai complex, în raționament, poate fi explicată numai prin acțiunea legii identității concrete. Din legea identității concrete, considerată de autor ca lege logică fundamentală derivă celelalte legi logice propuse și formulate de el. Depășind legile logic-formale corespunzătoare, care, cum știm, pretind interzicerea contradicției dintre două forme logice privind același conținut, legile formulate de Ath. Joja organizează formele logice în așa fel încît pot exprima contradicția nu numai dintre două forme logice, ci chiar contradicția din interiorul aceleiași forme logice. Decurgînd una din alta, aceste legi structurează reflectarea în plan logic diferitele momente în dezvoltarea unității dialectice reale dintre laturile contradictorii ale aceluiași lucru.

Formele logice organizate de legile logic-formale nu pot explica coexistența reală a laturilor contrarii din același lucru. Bunăoară, nu pot exprima adevărul constatat de științele contemporane că atomul este în același timp și pozitiv și negativ. Necesitățile științei cer însă exprimarea logică a acestei constatări reale, cer acordul cu „existențele logicității"[33]. Legile logice formulate de Ath. Joja răspund acestei necesități. Dacă legea identității concrete, structurînd logic unitatea identității și a

[31] Ibidem, p. 76.

[32] Ibidem, p. 76.

[33] Ath. Joja, *Asupra unor aspecte ale logicii dialectice*, p. 84.

diferenței, determină structura judecății prin raportarea dintre un subiect și un singur predicat, legea predicației complexe contradictorii, formulată de autor ca un corolar al celei dintîi, structurează reflectarea coexistenței reale a contrariilor din același lucru sub forma judecății cu mai multe predicate, mai precis spus „a unui predicat complex și contradictoriu, reflectînd contradicția reală"[34]. Depășind legea noncontradicției, legea logic-dialectică permite afectarea unui subiect cu predicate contradictorii și în modul acesta „contradicția reală devine logic inteligibilă și valabilă"[35].

Strîns legată de cerințele legii predicației complexe contradictorii apare necesitatea reexaminării măsurii în care aci poate fi valabilă legea terțiului exclus, care așa cum ne-o înfățișează logica formală se referă la raportul dintre două jedecăți contradictorii. În urma unei analize critice a diferitelor poziții luate față de natura și rolul acestei legi logice — unele o afirmă cu tărie în mod metafizic, altele îi neagă orice rol, cum e cazul unor poziții logistice-, Ath. Joja conclude că nu poate fi vorba nici de acceptarea în mod formalist și metafizic a legii terțiului exclus, dar nici de abolirea ei. Legată imediat de problema adevărului și a falsului, această lege trebuie reexaminată spre a i se arăta natura și rolul în ce privește funcția ei de determinare a adevărului. În studiul său *Despre tertium non datur* și face această reexaminare. Privit sub unghiul cunoașterii, la nivelul logicii formale, constată autorul, tertium non datur. „Privit însă ca proces gnoseologic-istoric raportul se îmlădiază"[36]. Bazîndu-se pe indicațiile lui Lenin și aducînd în sprijin constatările științei moderne, care pun în evidență „complexitatea obiectelor și pozițiile lor relaționare, devenirea, mișcarea lor", Ath. Joja definește creator caracterul specific ce-l cere ca lege logic-dialectică.

Dacă legii identității abstracte (A = A) i se suprapune legea identității concrete (A = A', A'', A''' etc.), dacă legii contradicției abstracte i se suprapune legea predicației complexe contradictorii, căci A în plan intrapropozițional = AB, legii terțiului exclus îi corespunde legea terțiului supervenient, căci A, așa cum observă Hegel și Lenin, este el însuși terț, este el însuși și în același timp altceva[37]. A poate fi +A și −A[38]. Aceasta nu înseamnă, observă autorul, că terțiul nu acționează în reflectarea lucrurilor, în procesualitatea lor. Acționează și aci însă sub o formă îmlădiată, inflexionată[39]. Apărînd în lucruri, îmlădierea apare și în gîndire, căci logica gîndirii e modelată după logica lucrurilor. Ca urmare, nu e vorba de abolirea legii terțiului exclus, căci aceasta ar duce la sofistică. E vorba „numai de îmlădierea, de inflexionarea ei potrivit complexității științei moderne, reflectare aproximativă a realității obiective inepuizabilă în multiformitatea ei"[40].

Determinată de cerințele legii predicației complexe contradictorii, legea terțiului supervenient explicitează rațional raporturile intrapropoziționale dintre predicatele contradictorii ale aceleeași judecăți, ca reflectare a laturilor contradictorii în dezvoltarea lor procesuală.

Explicațiile temeinic fundamentate cu privire la modul cum acționează gîndirea în organizarea proceselor ce se petrec în formele logice, ca reflectări a lucrurilor obiective în mișcarea lor complexă și contradictorie, constituie un aport prețios adus de gînditorul romîn la formularea și fundamentarea științifică a legilor logicii dialectice. Si alături de contribuția unor cercetători sovietici ca M.N. Alekseev, M. M. Rozenthal, P. V. Kopnin[41], privind formularea legii logic-dialectice a trecerii de la senzorial la rațional, ca reflectare în planul gîndirii a dialecticii trecerii schimbărilor cantitative în salturi calitative, a legii negării negației, ca explicare a trecerii de la abstract la concret și a legii concordanței dintre logic și istoric, fundamentările aduse de Ath. Joja legilor logice formulate de el sînt contribuții creatoare la sistematizarea și dezvoltarea logicii ca știință. Sînt răspunsul pozitiv dat

---

[34] Ibidem, p. 80.

[35] Ibidem, p. 84.

[36] Ath. Joja, *Despre tertium non datur*, p. 114.

[37] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, p. 71.

[38] Ibidem, p. 107.

[39] Ath. Joja, *Despre tertiumnon datur*, pp. 111—112.

[40] Ibidem, p. 115.

[41] M. N. Alekseev, *Dialectica formelor gîndirii*, Moscova, 1959; M. M. Rozenthal, *Principiile logicii dialectice*, Moscova, 1960; P. V. Kopnin, *Dialectica ca logică*, Kiev, 1961.

sarcinilor puse în faţa cercetătorilor marxişti în domeniul logicii de către necesităţile dezvoltării ştiinţelor contemporane.

5. Raportul dintre inducţie şi deducţie.

Trebuie subliniat în mod deosebit aportul pe care-l aduce Ath. Joja în explicarea ştiinţifică a raportului dintre inducţie şi deducţie, problemă fundamentală în logică. Este cunoscută lupta de-a lungul istoriei logicii între diferitele vederi asupra acestui raport, atît în ce priveşte natura şi legătura ce există între raţionamentul inductiv şi cel deductiv, cît şi în ce priveşte valoarea lor de cunoaştere. Vederile, în cadrul concepţiei idealiste şi metafizice, consideră cele două raţionamente ca fiind rupte unul de altul şi exclusive. Dacă unele vederi subapreciază (unele neagă chiar) rolul raţionamentului deductiv în cunoaştere, absolutizînd inducţia apoi alte vederi supraapreciază rolul acestui raţionament, negînd valoarea inducţiei. Poziţiile idealiste şi metafizice de pe care privesc problemele determină ca aceste vederi, să nu înţeleagă nici natura celor două raţionamente şi nici raportul în care se află, nici contradicţia dintre ele şi nici unitatea lor. Precizarea ştiinţifică a deosebirilor şi a legăturilor dintre cele două forme de raţionament a putut fi făcută abia în zilele noastre de pe poziţiile de gîndire materialist dialectice, pe baza sugestiilor clasicilor marxism-leninismului. În studiul său, pe cît de modest intitulat („Elemente pentru explicarea inducţiei şi deducţiei") pe atît de profund şi temeinic documentat, Ath. Joja a reuşit să dea o explicare ştiinţifică atît naturii celor două forme de raţionament, cît şi raportului dintre ele. Chiar şi unele lucrări şi studii astăzi scrise, acceptînd distincţia transmisă prin logica clasică, găsesc deosebirea între cele două forme a raţionamentului numai în faptul că, în raţionamentul inductiv inferenţa se ridică de la judecăţi particulare la judecăţi generale, iar în raţionamentul deductiv inferenţa coboară de la judecăţi generale la judecăţi mai puţin generale. A deosebi raţionamentele după acest criteriu, înseamnă a le considera că au aceeaşi natură, că gîndirea se mişcă prin ele pe acelaşi plan, deosebindu-se doar prin orientarea inferenţei, care le opune metafizic. Acest criteriu de a le deosebi nu poate explica nici deosebirea, nici strînsa unitate dintre ele. Ath. Joja demonstrează că nu acesta este criteriul după care pot fi deosebite. Privind problema de pe poziţia materialist-dialectică, ne arată că deosebirea esenţială constă în faptul că cele două forme de raţionament sînt de natură diferită şi se desfăşoară în planuri diferite. În acest fapt rezidă şi deosebirea (contradicţia), dar şi strînsa legătură dintre ele (unitatea lor), în sensul că nu pot fi rupte unul de altul.

„Inducţia — scrie Ath. Joja — e o mişcare de la planul senzorial la cel logic; mersul de la concepte la concepte este o deducţie"[42]. Deducţia este „conceptualitate", inducţia „un proces de conceptualizare ca o trecere de la planul senzorial la cel raţional, de la fapte la concepte, de la singular la general"[43].

Textele citate pun în lumină distincţia ce trebuie făcută între cele două forme de raţionament. Cele două raţionamente se desfăşoară pe planuri diferite. Inferenţa inductivă se desfăşoară în planul experienţei, ca un proces de cunoaştere în care gîndirea se mişcă de la cunoaşterea însuşirilor individuale ale lucrurilor la cunoaşterea însuşirilor generale date în aceste lucruri. Plecînd de la contactul direct cu lucrurile, pe baza experienţei, analizelor, comparaţiilor, analogiilor, gîndirea se ridică treptat de la cunoaşterea lucrurilor individuale la cunoaşterea însuşirilor comune şi din ce în ce mai generale şi esenţiale ale clasei întregi de lucruri, ajungînd în sfîrşit la cunoaşterea esenţei lucrurilor, la cunoaşterea a ceea ce constituie chiar legea după care există şi se dezvoltă lucrurile. Acest proces de ridicare de la senzorial spre raţional nu este însă un proces logic. El se orientează numai spre logic şi devine logic prin rezultatul la care ajunge. Sfîrşitul acestui proces se situează în planul logic, prin faptul că concluzia este o judecată universală.

În raţionamentul deductiv gîndirea se mişcă de la idei la idei, de la judecăţi la alte judecăţi prin urmare, exclusiv în plan logic, raţional. Deosebirea esenţială nu constă în orientarea inferenţei, ci în natura şi deci în planurile în care se desfăşoară cele două forme ale raţionamentului. Deosebirea după criteriul orientării inferenţei are un caracter metafizic; duce la ruperea legăturii dintre ele. E adevărat că raţionamentul inductiv are un caracter generalizator, gîndirea ridicîndu-se de la individual la general şi sfîrşind prin a constitui judecăţi universale, dar nu

---

[42] Ath. Joja, *Elemente pentru explicarea deducţiei şi inducţiei*, p. 156.

[43] Ibidem, p. 156.

[44] Ibidem, p. 157.

este mai puțin adevărat că în raționamentul deductiv, operînd în planul logic cu idei și cu judecăți, gîndirea trece și de la general la particular, și de la un grad de generalitate la același grad de generalitate, dar și de la particular la general. „Ori de cîte ori — scrie Ath. Joja — trecem de la concepte la concepte (chiar subordonate) la alte concepte (supraordonate) facem o deducție"[44].

Sesizînd deosebirea de natură dintre raționamentul deductiv și inductiv, dar neînțelegînd raportul dialectic dintre ele, unii logicieni au ajuns să nege raționamentului inductiv caracterul de a fi operație logică, să-i nege caracterul de a fi raționament. L. Rougier, mergînd pe urmele lui Lachelier, bunăoară, afirmă că raționamentul ori este deductiv ori nu este. Concepția lor idealistă și metafizică i-a împiedicat de a vedea clar deosebirile și legăturile dintre cele două forme de raționament. Interpretînd dialectic, Ath. Joja ne arată că ridicîndu-se de la fapte la concepte, inducția „prin punctul său de plecare e mai puțin logică, însă prin mișcarea ei de la planul senzorial la cel rațional și mai ales prin punctul ei de sosire este fără nici o rezervă o mișcare logică, nu numai prin formă, ci și prin conținutul ei, prin reflectarea esenței"[45]. Prin degajarea generalului din lucrurile individuale raționamentul inductiv este o operație logică, este un raționament chiar dacă prin natura lui e mai puțin logic decît deducția. Procesul inductiv e o operație logică „fiindcă deși pleacă de la fapte, se mișcă întîi *spre* și în al doilea rînd *în* cadrul conceptelor, ca și deducția"[46]. Credem că H. Wald, care s-a ocupat în mai multe lucrări ale sale de problema raportului dintre inducție și deducție și care și-a exprimat acordul cu vederile acad. Ath. Joja, exagerează negînd în mod absolut raționamentului inductiv caracterul de a fi raționament propriu zis: „Expresia raționament inductiv este o contradicție", scrie H. Wald, iar expresia „raționament deductiv este un pleonasm"[47].

Cele două forme ale raționamentului constituie o unitate prin care gîndirea este în stare să reflecte realitatea obiectivă din ce în ce mai profund și mai în esență. Unitatea lor indestructibilă este determinată chiar de planurile diferite în care se mișcă gîndirea. Această unitate asigură cunoașterea deplină a lucrurilor, a esenței lor, a legilor lor de producere. Raționamentul inductiv reflectă procesul de trecere de la lucruri la idei „de transformare a faptelor în idei", ceea ce duce la dezvăluirea legii, iar raționamentul deductiv reflectă în plan pur logic trecerea de la idei la idei, de la judecăți la judecăți, asigurînd cunoașterea esenței lucrurilor în cel mai înalt grad. În mișcarea de la senzorial la general și esențial, raționamentul inductiv ajuns în dezvoltarea sa la sesizarea esențialului din lucruri, reflectat prin judecata — concluzie, pătrunde în planul logic și prin aceasta se transformă în raționamentul deductiv. Concluzia raționamentului inductiv coincide cu începutul celui deductiv. În procesul de cunoaștere continuă, cînd ajungem la sesizarea esențialului „nu mai sîntem în inducție, ci în deducție, fiindcă esențialul, scrie Ath. Joja, nu e de ordin senzorial, ci conceptual". Așa că, în mișcarea gîndirii de la lucruri la idei și în continuare, de la idei la idei „domeniul inducției se restrînge, cel al deducției se lărgește"[48], „deducția absoarbe inducția"[49]. Inducția se transformă în contrariul ei — în deducție.

Deosebirea de natură a celor două raționamente determină unitatea lor, strînsa lor legătură. Raționamentul inductiv constituie baza de pornire a raționamentului deductiv; el este acela care produce materialul cu care operează raționamentul deductiv. Dacă inducția e baza deducției, la rîndul său deducția asigură certitudinea concluziei inductive. „Inducția și deducția, ne învață Engels, sînt legate între ele în mod atît de necesar ca și sinteza și analiza. În loc de a ridica unilateral în slavă pe una din ele în detrimentul celeilalte, trebuie să ne străduim să le aplicăm pe fiecare la locul ei, iar aceasta nu o putem realiza decît dacă nu pierdem legătura dintre ele, faptul că ele se completează reciproc"[50].

Fundamentarea teoretică dată de Ath. Joja pune în lumină faptul că inducția și deducția nu sînt rupte metafizic una de alta, ci constituie o unitate dialectică.

---

[44] Ath. Joja, *Elemente pentru explicarea deducției și inducției*, p. 159.

[45] Ibidem, p. 157.

[46] Ibidem, p. 158.

[47] H. Wald, *Introducere în logica dialectică*, Ed. Acad. R.P.R. 1959, p. 175.

[48] Ath. Joja, *Elemente pentru explicarea deducției și inducției*, p. 159.

[49] Ibidem, p. 158.

[50] F. Engels. *Dialectica naturii*, p. 229.

Calitativ deosebite și totuși inseparabile, cele două forme de raționament sînt mijloacele prin care cunoaștem lucrurile și fenomenele realității obiective din ce în ce mai în esență.

6. Unitatea dintre logic și istoric.

Relevînd contribuția cercetătorului romîn la explicarea științifică a problemelor de logică dialectică, nu putem trece cu vederea studiile sale de istoria logicii. Aplicînd principiul metodologic al unității dintre logic și istoric, valorifică din perspectiva logicii materialist-dialectice ideile unora dintre cei mai mari gînditori ai omenirii. Studiile pun în evidență, pe de o parte, străduințele acestor mari gînditori de a găsi metodele cele mai adecvate necesare dezvoltării științelor timpului lor, iar, pe de altă parte, rolul ce-l au în pregătirea metodei materialist-dialectice. Nu este întîmplător faptul că se ocupă în special de Aristotel și Heraclit în antichitate, de Bacon și Descartes, deschizători de drum nou epocii moderne. Ei sînt gînditorii care, reflectînd cerințele epocii lor, au pregătit și netezit calea spre constituirea acestui *„Novum organum dialecticum"*, la care am văzut că-și aduce aportul și Ath. Joja.

Dacă logica aristotelică își păstrează și azi valabilitatea științifică și constituie baza și întemeierea valabilității logicii matematice contemporane, dialectica heraclitiană cuprinde în ea „nu numai principiile metodologice, reflectînd trăsăturile esențiale ale dialecticii obiective, ci și implicațiile logice menite să devină, peste multe secole, logica dialectică"[51]. Acestea sînt motivele care justifică elanul admirativ al gînditorului nostru pentru cei doi mari gînditori din antichitatea greacă și în același timp străduințele lui competente, nu numai de a reliefa ideile lor, azi verificate prin cercetarea științifică, dar și de a le înfățișa în autenticitatea lor împotriva denaturărilor și mistificărilor idealiste și metafizice, în care au fost prezentate de-a lungul vremurilor.

Urmărind firul dezvoltării metodologiei și logicii ca mijloc teoretic adecvat cerințelor cercetării științifice pe diferitele trepte de dezvoltare a științelor, după ce a analizat și valorificat, din perspectivă logicii dialectice, primele preocupări metodologice și logice în antichitatea greacă, Ath. Joja stăruie asupra unui alt mare moment din istoria gîndirii omenești: începuturile epocii moderne. Avîntul furtunos al științelor din această perioadă stînjenit de rămășițele și piedicile scolasticii medievale pretindea o metodă adecvată, care să înlesnească progresul în toate domeniile. Căutările oamenilor de știință din vremea aceia și-au găsit împlinirea în metodele sistematizate și formulate teoretic de marii gînditori moderni Bacon și Descartes. În studiul său *Bacon și Descartes ca logicieni materialiști*, pe baza unei ample analize a condițiilor social-istorice și a caracterului specific pe care-l are știința în această perioadă, Ath. Joja dezvăluie esența materialistă a concepțiilor celor doi gînditori, valoarea metodelor sistematizate de ei, precum și limitele acestor metode, determinate de multiplele condiții istorice concrete. „După cum Bacon, precizează autorul, reprezintă exigența modernă a experienței deși nu ignora importanța matematizării, Descartes reprezintă o altă latură fundamentală a științei moderne, latură mai adîncă decît cea proclamată de Bacon și anume = *organizarea matematică, matematizarea științei*. Amîndoi se asemănau întrucît urmăreau crearea unei logici a invenției. Însă ei n-au fost în stare să dea analiza adîncă a procesului de gîndire și în această privință inferioritatea lor ca logicieni, în raport cu Aristotel, nu poate fi exagerată; ei n-au pătruns deosebirea între logică și metodă și de aceea au ignorat însăși esența logicii. Iar metoda lor, exprimînd necesitățile practice ale dezvoltării științei într-un moment dat al dezvoltării ei, momentul *mecanicismului*, poartă pecetea acestei limitări. Ea a reprezentat însă o etapă necesară în dezvoltarea metodei care, prin lupta dintre metafizică și dialectică se îndrepta spre crearea metodei dialectice marxist-leniniste"[52].

Odată cu preocuparea de a valorifica în lumina marxist-leninistă ideile marilor gînditori din trecut în domeniul metodologiei și logicii și odată cu preocuparea de a da explicații științifice unor probleme de bază legate de elaborarea logicii dialectice, logicianul romîn supune unei ascuțite analize critice concepțiile idealiste și metafizice din logica contemporană, demascînd cu vigoare caracterul antiștiințific, sofistic și retrograd al lor. Observații și critici privind variatele forme în care se manifestă

[51] Ath. Joja, *Originile logicii în Grecia*, „Studii de logică", p. 207.

[52] Ath. Joja, *Bacon și Descartes ca logicieni materialiști*, p. 341.

neopozitivismul contemporan pornit din rădăcinile subiectivismului berkeleyan, ca pragmatismul, pozitivismul logic, pozitivismul semantic etc. se găsesc în toate studiile de logică. Văzute la un loc, aceste observații și critici ne oferă o imagine clară despre modul cum încearcă ideologii imperialismului contemporan să reînvie și să substituie gnoseologiei și logicii materialist-dialectice ideile retrograde nominaliste și solipsiste. În același timp ne oferă și argumentarea științifică care demască caracterul dizolvant, erorile subiectiviste agnostice și scepticiste ale acestor concepții. Studiul *Critica pozitivismului logic* este îndreptat împotriva principalilor reprezentanți ai pozitivismului logic și semantic : Bertrand Russell, Wittgenstein, Carnap, Moritz Schlich Rougier, Alfr. Ayer etc. Incercărilor lor de a prezenta lumea reală ca o lume „fantasmagorică de raporturi fără suporturi" în care obiectele sînt pure creații subiective, categoriile și noțiunile, simple semne convenționale, ce pot reprezenta cel mult „trăiri individuale", iar logica, ca o logică redusă la analiza limbajului, Ath. Joja le opune gnoseologia și logica materialist-dialectică, singurele în măsură să lumineze calea omului de știință în explicarea raportului dintre obiect și subiect, singurele în măsură să indice și calea cunoașterii și valoarea ei.

Am încercat, în această prezentare, să punem în evidență aportul creator adus de gînditorul romîn la efortul comun al cercetătorilor marxiști contemporani de a elabora și sistematiza logica dialectică materialistă ca teorie a dialecticii, care să explice procedeele logice, prin care reflectăm dialectica obiectivă a lucrurilor. Studiile sale constituie un întreg unitar atît prin problemele ridicate, cît și prin scopul urmărit. Unitatea lor este dată de străduințele de a demonstra multilateral caracterul științific și rolul de metodă al dialecticii materialiste în cercetarea problemelor ridicate de științele contemporane, de a demonstra necesitatea dezvoltării sistematice a logicii dialectice ca „Organon" în stare să orienteze gîndirea științifică contemporană și de a demonstra în același timp lipsa de temei științific a concepțiilor idealiste și metafizice. Aceste idei constituie firul călăuzitor al tuturor studiilor scrise de acad. Ath. Joja, fie că tratează probleme legate de metodologie, de logică, istoria logicii, fie că demască feluritele forme ale idealismului în logică.

Analizele profund și multilateral făcute, ca și argumentele judicioase prin care sînt susținute problemele ridicate în lucrările sale, toate converg spre luminarea problemelor de bază ale logicii dialectice materialist, în explicarea și fundamentarea cărora acad. Ath. Joja aduce contribuții menite a îmbogăți cuceririle științei despre gîndirea logică. Problemele aci analizate, ca și alte probleme despre care nu s-a spus nimic, constituie o contribuție nouă și creatoare la dezvoltarea și sistematizarea logicii dialectice.

ION V. MEȘAROȘIU

161/96 Logica 23 Lib. 1

Ideologia omului

De la apariția sa, marxismul, îmbrățișînd o arie largă de preocupări, și-a concentrat atenția asupra omului și istoriei sale, căutînd să descifreze tainele naturii umane, să dezvăluie acele cadre, forțe și legi care ne explică geneza și întreaga evoluție ulterioară a lui „homo sapiens". „Manuscrisele economico-filozofice," ale lui Marx ne stau mărturie grăitoare în acest sens.

Omul este aprig disputat de cele două ideologii ce se înfruntă și se exclud reciproc în epoca noastră — ideologia socialismului triumfător și cea a capitalismului crepuscular. Bătălia se dă, este un lucru bine cunoscut, nu numai pentru mai multe tone de oțel, pentru mai multe chintale de grîu, ci și pentru a cîștiga sufletul omului. Explorînd și exploatînd regiunile întunecoase ale conștiinței, verigile slabe ale acesteia, filozofi de diverse orientări idealiste din Apus încearcă să-l amăgească pe om, să-i inculce ideea viabilității unei lumi condamnate la pieire. Ideologii burgheziei crepusculare propun omului o oglindă filozofică în care acesta apare desfigurat, sărăcit, mutilat.

Ființa umană și-a căpătat explicația autentic științifică numai în cadrul filo-

* Pe marginea volumului *Omul și societatea contemporană*, București, 1963.

165.235 : 1 A 221 Joja, Ath. (04) = 59
1 A 221 : 165.235 Joja, Ath. (04) = 59

zofiei marxist-leniniste, căci aceasta a arătat calea ce duce spre descifrarea „tainei" omului prin explicitarea „tainei societății". Descoperind diversele planuri constitutive ale societății, dispunerea lor ierarhică și dialectica lor reciprocă, descoperind rolul hotărîtor al modului de producție, materialismul istoric ne-a deschis drumul spre înțelegerea omului și a progresului său.

Realitatea socialismului și comunismului nu numai că vine să confirme justețea tezelor marxist-leniniste, dar ea contribuie în același timp efectiv la înnoirea omului prin înnoirea societății. Suprimînd cadrul social capitalist, izvorul principal al înstrăinării omului de el însuși, socialismul asigură dezvoltarea omului ca om, deschide largi perspective expansiunii *omenescului din om*. Dacă orînduirile exploatatoare, cu întregul cortegiu de fenomene antiumane în chip necesar legate de ele, impuneau o direcție de dezvoltare a individului care ducea la dezagregarea, risipirea, pustiirea sa interioară, socialismul — ca teorie și practică (inclusiv practica mișcării muncitorești) — impune o altă direcție, aceea a redobîndirii esenței pierdute.

Volumul *Omul și societatea contemporană* (Editura Academiei R.P.R., 1963)[1], a cărui prezentare parțială o facem în rîndurile de față, reprezintă o valoroasă contribuție românească la elucidarea unor importante aspecte ale problematicii enunțate mai sus.

[1] Publicat în limbile franceză și engleză, volumul cuprinde următoarele studii: Ath. Joja *Logica istoriei*; M. Ralea, *Sensul progresului*; C. I. Gulian, *Etica marxistă și probleme valorilor*; D. D. Roșca, *Despre semnificația unor termeni hegelieni*; D. Bădărău, *Silogismul și problema veracității premiselor*; V. Roman, *Revoluția tehnică și științifică contemporană și perspectivele sale de progres în socialism și capitalism*; M. Breazu, *Obiectivitatea valorii estetice*; C. Borgeanu, *Progres social și progres uman*; N. Belu, *Conceptul de opinie publică și critica concepțiilor tradiționale*; H. Wald, *Ideea de progres în filozofia contemporană*; Crizantema Joja, *Filozofia contemporană și științele naturii*; I. Ianoși, *Despre sublim și monumental în epoca actuală*; I. Banu, *Istoria filozofiei ca progres al cunoașterii filozofice*; T. Popovici, *Matematicile și cibernetica*; Manea Mănescu, *Statistica și sociologia*; Remus Răduleț, *Noile progrese în științele fizico-chimice și categoria de lege*; D. Dumitrescu, *Valoarea metodologică a matematicilor*.

Studiile cuprinse în volum, ripostînd numeroaselor variante ale filozofiei burgheze, aduc o argumentație teoretică originală în favoarea tezelor de bază ale concepției marxiste despre lume. Ele se sprijină pe fapte luate din realitate pentru a dovedi situația diametral opusă a omului în socialism și capitalism și pentru a dezvălui mișcarea progresivă a omului și a societății.

Credem că o idee în jurul căreia se pot grupa numeroase și valoroase considerații cuprinse în diverse studii din volumul recenzat, este ideea *sensului devenirii istorice* în general, a societății contemporane în special. Pe acest fundal este analizată problema omului și a perspectivelor sale de viitor.

Pe această idee centrală sînt axate studiile semnate de acad. Athanase Joja, acad. Mihail Ralea, acad. C. I. Gulian, prof. C. Borgeanu ș. a. Asupra lor ne vom opri în primul rînd în recenzia de față. Alte studii se situează la o distanță mai mică sau mai mare față de ideea enunțată; cîteva, deși prezintă un mare interes teoretic, nu sînt în nici un fel legate de această idee, de aceea le vom ocoli.

Explicarea corectă a esenței omului necesită explicarea științifică a esenței societății. Acad. Ath. Joja și M. Ralea, sprijinindu-se pe teze de bază îndeobște cunoscute ale filozofiei marxist-leniniste, pun în chip original unele probleme pe care le vom sublinia în rîndurile ce urmează.

Mînuind cu rară iscusință abstracțiunile filozofice, Ath. Joja ne dezvăluie convingător, în studiul *Logica istoriei*, incapacitatea gîndirii istorice nemarxiste de a rezolva relația dintre *identitate* și *diversitate*, general și particular în devenirea socială. Concepută ca identitate abstractă, încremenită, *unitatea* istoriei nu lasă loc progresului. Ultimul este considerat, în lumina acestei false prisme (identitatea abstractă), simplă aparență. Mai răspîndită este astăzi în rîndurile filozofilor nemarxiști opinia, de origine relativist-psihologizantă și pozitivistă, în limitele căreia *diversitatea este concepută abstract*, căzîndu-se astfel într-un pluralism absolut. Istoria este pulverizată în molecule autonome, orice comunicare între ele fiind considerată inconcepțibilă. Progresul se „dovedește" din nou imposibil, simplă iluzie (Dilthey, Spengler, Aron etc.).

Realitatea istorică, arată pe bună dreptate acad. Ath. Joja, nu poate fi însă subsumată nici unuia din cele două concepte — identitate abstractă sau diversitate absolută — ci numai categoriei de bază a dia-

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1985

S 4164 * 1964 DEPI FGA!

Întreprinderea Poligrafică Cluj — 2810/1964

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY